

KOMLOVSZKI TIBOR

A RIMAY-VERSSZÖVEGEKRŐL

(*Rimay János írásai*. A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Ács Pál. Budapest, Balassi Kiadó, 1992. 337 l.) (Régi Magyar Könyvtár, Források 1.)

Jól ismert, hogy mind a Balassi, mind a Rimay-versek szövegahagyománya igencsak bonyolult, nem kevés talánnyal, ellentmondással fűszerezett mezeje a textológiai munkának. A kéziratos és a nyomtatott szövegváltozatok egymáshoz való viszonya, származásrendje, a rendezetlen és a rendezett kiadások helyes sztemmájának megállapítása, a létezett, de fenn nem maradt kiadások tartalmának kikövetkeztetése nem kevés fejtörést és szűnni nem tudó vitalehetőséget biztosított. Ezt a szövevényes kérdéskört most közvetlenül nem szeretném feszegetni, de néhány vonatkozásban kénytelen leszek érinteni.

A Balassi-textológia jóval előrébb jár, mint a Rimayé, annak ellenére, hogy mester és tanítvány költészetének mind kéziratos, mind nyomtatott XVII. századi szövegahagyománya jórészt elválaszthatatlan egymástól.

Az ürügy, amely arra ösztönzött, hogy bíbelődjek egy keveset a Rimay-versekkel, az Ács Pál 1992 végén a Balassi Kiadó jóvoltából megjelent új, népszerű kiadása, a *Rimay János írásai*.

Eckhardt Balassi kritikai kiadása után számos új Balassi-kiadás látott napvilágot s valamennyi igazított az előző kiadás szövegén. Stoll Béla 1974-ben még százhusz helyen tudott igazítani. Most viszont, a legújabb – s legjobb szövegeket adó Kőszeghy-Szabó Géza-féle Balassi-kiadás után már nem valami könnyű újabb, indokolt igazításokat tenni. Az újabb Balassi-kiadások már nem az új textológiai megoldások, emendálások révén érdekesek igazán, hanem a versek elrendezését, a költemények ciklusok szerinti közlését tekintve. Hangsúlyoznom kell, hogy Rimay összes verse a kritikai kiadás után csak most, Ács Pál gondozásában jelent meg először. A helyzet tehát a Rimay-versek szövegállapotát tekintve, merőben más.

Előljáróban ezért elismerő csodálatomnak kell hangot adnom, hogy Ács Pál vállalkozott *Rimay János írásainak* népszerű kiadására. Egy megbízható szövegeket adó népszerű kiadás előfeltétele volna – véleményem szerint – egy biztos-nyugodalmos kiindulópontot nyújtó kritikai kiadás. Tudom, van kritikai kiadás: Eckhardt Sándor gondozásában 1955-ben látott napvilágot. Az ezer példányban megjelent kiadás az eltelt harminchét évben nagy szolgálatot tett, hiszen nem csupán a magyar későreneszánsz irodalom kutatói számára volt nélkülözhetetlen, de az egyetemi hallgatók is ebből a kiadványból ismerhették meg a korszak vezető költőjének irodalmi munkásságát.

A kritikai kiadás ma már nemcsak szinte hozzáférhetetlen, de nem egy vonatkozásban az idő is eljárt fölötte. Eckhardt bámulatos ismerője volt Balassi és Rimay életművének, de be kell vallanunk: textológiai tevékenysége olykor kisebb-nagyobb pontatlanságoktól, vitatható megoldásoktól sem mentes.

Eckhardt a Rimay-verseket részben a feltételezhető kronológiai rendet követve (*Balassi Bálint emléke, Ifjúság, Bocskai mellett*), részben pedig tematikai csoportosításban közölte (*A protestáns, A sztrégovai bölcs, Emblémák és epigrammák*). A kronológiai rend azonban Rimay verseit tekintve, eléggé bizonytalan, Eckhardt is jelezte, hogy „Fogodzó híján ez azonban [a kronológia] a költemények nagy részénél nem volt lehetséges s ezért külön csoportba foglaltuk a protestáns ihletű vallásos énekeket, mire az életbölcsséget hirdető versek következnek.”¹ Eckhardt kritikai kiadásában felemásság érzékelhető, mert a kronológiai szempontot a tematikai csoportosítással keverte.

Eckhardt, mivel nagyobb bizalma volt a korábbi időből fennmaradt kéziratok, kiadások iránt, alapszövegnek főként a *Balassa-kódexben*, a *Madách-Rimay-kódexekben*, valamint a bécsi, bártfai kiadásokban szereplő szövegeket tekintette. Ha kikerülhetetlen volt, akkor az 1670. évi lőcsei kiadás szövegét adta. Az 1671. évi, igazított lőcsei kiadásról azonban már csak akkor szerezhett tudomást, amikor Rimay-kiadását nyomdába adta. A lényegesebb eltéréseket még így is jelezte. A kolozsvári kiadásokról azonban nem vett tudomást. A Balassi kritikai kiadásban még felsorolta a kolozsvári kiadásokat is, és egy-két esetben hivatkozott is rájuk, Rimay-kiadásában azonban már meg sem említette őket. Azért nem, mert Eckhardt szerint: „[...] Rimay szöveg hagyományának története szempontjából csak négy [kiadás] jön tekintetbe: a Ferenczffy-Nyéki Vörös Mátyás-féle bécsi első gyűjteményes kiadás és ennek származéka a bártfai, továbbá a II. váradi kiadás származékai közül az előttünk ma legrégebb kelettel ismert 1670. és 1671. [évi] lőcsei kiadás. A lőcsei kiadástól kezdve mindegyik kiadás ugyanazt a szöveget ismétli és értékes változatot nem ad.”² A Rimay-versek szöveg hagyományának értelmezését tekintve Eckhardt véleménye, ítélete igencsak problematikusnak bizonyult.

A kritikai kiadás megjelenése után nem sokkal Klaniczay Tibor nevezetes „Hozzászólás”-ában így összegezte a Rimay-kiadásokkal kapcsolatos vizsgálatainak eredményét: „A Rimay-énekek helyes szövegeinek meghatározása szempontjából [...] a kritikai kiadástól eltérő eredményre jutottunk: a rendezett kiadásokban Rimay neve alatt közölt énekek legjobb szövegének akkor is a lőcsei kiadásból ismert változatot kell tartanunk, ha a vers már korábban is megjelent a rendezetlen kiadásokban.”³

Ács Pál harminchét évvel a kritikai kiadás megjelenése után tette közzé népszerű kiadását, a *Rimay János írásait*. 1955 óta sok minden történt a Rimay-filológiában, a textológiai kérdéseket illetően is.

Ismerve a kritikai kiadás felemásságát a Rimay-versek elhelyezésével kapcsolatban, szakított a kronológikus elvvel és Rimay szerzői szándékát, pontosabban a kikövetkeztethető szerzői szándékát követve, ciklusokban kívánta közölni a verseket, az újabb Balassi-kiadások mintájára. Már amikor lehetett: *Epicédium, Rimay János szerelmes énekei a Balassi-kódexben, Rimay János megkomponált versgyűjteménye*. Ahol viszont erre nem volt lehetőség, ott egy-egy szövegforrás Rimay-versei kerültek együvé: *Rimay János versei a Madách-Rimay-kódexekben, Gyűjteményeken kívül fennmaradt Rimay-énekek*.

¹ RJÖM, 6.

² RJÖM, 169.

³ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*. MTA I. OK 1957. (XI.) 292–293.

Ács Pál Rimay korai versciklusairól 1988-ban, az eresztvényi ülészakon fejtette ki feltételezéseit.⁴ Az nyilvánvaló, hogy Rimay is ciklusokba rendezve kívánta verseit kiadni; kéziratának mostoha sorsa azonban szándékának megvalósítását lehetetlenné tette.

A *Balassa-kódex*ben valóban együtt, vagy pontosabban, majdnem együtt szerepel tíz szerelmes vers, de nem egységes kompozícióként, hiszen a szerelmi énekek közé ékelve olvasható a *Legyen jó idő csak* kezdetű istenes vers, valamint (tizediként) az *Ó, szegény megromlott* kezdetű, az ország állapotán kesergő költemény. Az is igen valószínű, hogy a Tiszába veszett kéziratban több szerelmes ének volt, mint amennyit a *Balassa-kódex* megőrzött. Ács Pál azonban e tíz versben logikai sorrendet, koncepciót érzékel. Lehetséges Ács Pál feltételezésének jogossága, amely szerint „Rimay általunk ismert egyik legkorábbi ciklusa egy tíz versből álló szerelmes *liber* volt, melyet azonban később feladott.”⁵ Az azonban minden érv ellenére kérdéses, hogy éppen az a tíz vers szerepelt-e a feltételezett ciklusban, amelyeknek szövegét a *Balassa-kódex* összeállításakor végül is sikerült megszerezni. A kódex szerkesztője világosan megmondja, hogy Rimay énekeit nem sikerült maradéktalanul összegyűjteni, hiszen a Tiszába veszett könyv darabjait „Azulta együvé nem szedhették őket, csak ennyire is, az mint itt vannak.”⁶ Ezért nem egészen értem Ács Pál érvelését, amely szerint a *Balassa-kódex* szerkesztője: „Arról azonban nem beszél, hogy összeállítása töredékes lenne.”⁷ Éppen erről tájékoztat Rimay tíz szerelmes versével kapcsolatban változatlanul érvényesnek tartom Pirnát Antal véleményét: „A Tiszába veszett kéziratban feltehetőleg nagyobb számú szerelmes vers lehetett; ma mindössze tízet ismerünk. Kettő közülük egy-egy ciklusnak a kezdetére vall [...]” A tíz szerelmes vers közül csupán ötről állapítható meg, hogy valamiképpen együvé tartozhatnak, a további öt „helyét a feltételezett nagyobb kompozícióban már nem lehet megállapítani.”⁸

Ács Pál a következőket írja a *Balassa-kódex* Rimay-verseiről: „A Balassi-kódex Rimay-gyűjteményének készítője, akitől a rövid bevezetés is származik, I-től XXXII-ig terjedő számozással írta össze Rimay énekeit. Bár a kódexben ezt a gyűjteményt kihagyások szakítják darabokra, annyi mégis megállapítható, hogy ez a gyűjtés a maga harminckét énekével és a végére helyezett *Épicédium*-mal valamikor harminchárom darabot számlált, s ez a szám megegyezik a Balassi Bálint két nagy versciklusában levő énekek számával.”⁹

Őszintén megvallva, kissé szkeptikus vagyok Rimay 33 verset tartalmazó versciklusának feltételezését tekintve. Rimay saját költői gyakorlatában olyannyira eltávolodott Balassi életszemléletétől, értékeszményeitől, a Balassi-vers karakterétől, mestere ars poeticájától, hogy nemigen törekedhetett egy 33 verset tartalmazó ciklus összeállítására, Balassit utánozva. Persze, ez sem lehetetlen. A *Balassa-kódex*ben a Rimay-versek sorszámozása valóban harminckettőig tart ugyan, de csak húsz vers szövege került lejegyzésre, némelyiknek csak az első versszaka. E húsz vers együvé kerülése azonban igencsak esetleges. A szerelmes versek között olvasható egy istenes ének és egy, az ország állapotán kesergő vers,

⁴ Ács Pál, *Rimay János korai versciklusai*. ItK 1989. 306–311.

⁵ Ács Pál, *i. m.* 311.

⁶ *Balassa-kódex*. Kiad. VARJAS Béla. Bp., 1941. 148.

⁷ Ács Pál, *i. m.* 310.

⁸ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Bp., 1964. 21–22. (PIRNÁT Antal)

⁹ *Rimay János írásai*. Bp., 1992. 292.

azután következik egy katonaének, majd az ember ez földön való létét jellemző vers, azután három zsoldártdolgozás, majd az *Udvar s irigy tiszték* kezdetű költemény és végezetül, nagy kihagyások után megint két istenes ének.

A *Balassa-kódex*ben lemásolásra nem került költemények esetleg pontos meghatározása (mert ez sem tűnik lehetetlennek), megváltoztathatja véleményünket.

Egy zárt kompozíció, ciklus körvonalait még ebben az esetben sem lehet igazán elképzelni. Ha a hiányzó tizenkét versre fény derülne, akkor is kérdés maradna, hogy az *Epicédium* verseit lehet-e egy költeménynek tekinteni, amikor köztük olvasható Balassi *Végtelen irgalmú* kezdetű költeménye is.

A Rimay-versek *Balassa-kódex*-beli együttesében (lehet, hogy bennem van a hiba), de képtelen vagyok különösebb koncepciót, kompozícióra való törekvést érzékelni.

Megkérdőjelezhető, legalábbis részben a *Rimay János megkomponált versgyűjteménye* cím indokoltága is. Az vitathatatlan, hogy az *Istenes énekek* váradi típusú, rendezett kiadásaiban szereplő 38 vers Rimay szándéka szerint összeállított versgyűjtemény, de mégsem tekinthető egy minden ízében megkomponált ciklusnak. A kétrészes versgyűjteménynek csak az első tíz darabja egységes kompozíció. Valamennyi bűnbánó, könnyörgő istenes ének, a versek előtt terjedelmes, meditáció jellegű prózai bevezetővel.

Rimaynak ez a tíz istenes éneke ugyanakkor az egyetlen olyan ciklus, amely valóban rezonál Balassinak a Kőszeghy Pétertől rekonstruált, tíz istenes verset tartalmazó versgyűjteményére.¹⁰ Balassi tíz költeménye közül öt zsoldártdolgozás, jórészt szintén bűnbánó, isteni segítségért könnyörgő vers.

Rimay versgyűjteményének második részében a 28. énekig még érzékelhető az elrendezettség igénye, de a 29. verstől már egyáltalán nem. Klaniczay Tibor szerint: „[...] a gyűjtemény végefelé bizonyos egyenetlenség mutatkozik, a 29. számú énektől a gyűjtemény össze van csapva.” Klaniczay valószínűnek tartotta, hogy „az utolsó énekek csoportjának a többiekhez való amolyan odabiggyesztése már nem Rimay, hanem Madách Gáspár műve volt, mivel a kézirat Madáchon keresztül jutott Ráday Andrásához.”¹¹

Lehet, hogy tévedek s nincs igazam, de ciklusnak végül is vitathatatlanul csupán a Balassi-fivérek halálára írt *Epicédium* versei, valamint a rendezett kiadások tíz bűnbánó éneke tekinthető. A többi: hipotézis. Nem Ács Pál hibája, hogy a tervezett ciklusokat, vagy a „megkomponált” versgyűjteményt nemigen lehet meggyőzően rekonstruálni.

Mivel a kronológiai elrendezés nem valószínűsíthető meg, a tematikai csoportosítás nem célravezető, a kikövetkeztethető ciklusok pedig túlságosan sok hipotetikus, nem bizonyítható mozzanatot tartalmaznak; egyik rendezőelv sem igazán megnyugtató. Talán egy kevésbé vitatható, bár nem eszményi, csak egyszerű megoldást lehetne javasolni az új kritikai kiadás számára: a versek következetesen források szerinti közzétételét.

*

Ács Pál a következőket írja kiadásáról: „[...] számos szövegkritikai újdonsággal szolgál Eckhardt Sándor művéhez képest. Ezek nagy része abból ered, hogy

¹⁰ KŐSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveggyűjtemény néhány kérdéséről*. ItK 1985. 79.

¹¹ KLANICZAY Tibor, i. m. 295.

alapszövegül – ahol lehetett – az *Istenes énekek* rendezett kiadásait vettem, melyek Rimay sajtókész kéziratára vezethetők vissza. [...] A rendezett kiadások közül is a filológiai leghasználhatóbbnak bizonyult 1671-es lőcsei kiadást választottam. Az új kiadás ezen túlmenően sok szövegjavítást tartalmaz még a szerelmes versekben is.”

A sajtó alá rendező olyan Rimay-kötetet kívánt az olvasó kezébe adni, „amely az eddigi kiadásoknál talán könnyebben használható, s magában foglalja a Rimay-filológiában felgyülemlett új eredményeket is.”¹²

Ezek a kijelentések ösztönöztek arra, hogy kissé szemügyre vegyem a Rimay-versszövegeket.

Az új Rimay-kiadás valóban jobban olvasható szövegeket, könnyebben áttekinthető elrendezést ad, az a határozott állítás azonban, hogy „magában foglalja a Rimay-filológiában felgyülemlett új eredményeket”, legalábbis részben, vitatható. Vitatható, hiszen az új Rimay-kiadás sajtó alá rendezőjének figyelmét kissé érthetetlen módon elkerülte Szelestei N. László közleménye az *Erdődy-énekeskönyvről*.¹³ Eckhardt kritikai kiadása óta, Klaniczay nevezetes „Hozzászólás”-a után, az egyik legfontosabb textológiai újdonságot publikáló cikk az ItK-ban jelent meg 1978-ban. A kiadvány nem vette figyelembe Kőszeghy Péter *Balassi verseinek egy ismeretlen kiadásáról* c. cikkének tanulságait sem.¹⁴ Bár a kolozsvári töredékben nem maradt fenn Rimay-vers, de Kőszeghy példái a Balassi-versszövegekkel kapcsolatban meggyőzően bizonyították, hogy a kolozsvári kiadások a lőcsei kiadásokkal egyenrangúak. Kőszeghy joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy „az istenes énekek egy részének legjobb szövegét a kolozsvári nyomtatványoktól várhatjuk; így a szövegjavításoknál, egy majdan elkészülő új kritikai kiadásnál elsősorban ezekre kell tekintettel lenni.”

Kőszeghy Péter textológiai vizsgálatai így megkérdőjelezték azt az addig elfogadott véleményt, „amely szerint a rendezett kiadások közül a legnagyobb forrásértékű szöveget a lőcsei 1670. évi kiadás tartalmazza.”¹⁵

Kőszeghy cikke kíváncsivá tett: milyenek a Rimay-versszövegek a kolozsvári kiadásokban és máshol. Ezért Ács Pál kiadását összevettem Eckhardt kritikai kiadása mellett a bécsi kiadás, egy lőcsei, a töredékesen fennmaradt 1665. évi kassai, két kolozsvári (főként az 1681. évi) kiadás Rimay-versszövegeivel, valamint természetesen a *Balassa-kódex*, az *Erdődy-énekeskönyv* Rimay verseivel.

A szövegösszevetések valamennyi tanulságát, eredményét, számos problematikus hely megoldásával kapcsolatos javaslatomat nem sorolhatom fel, a fontosabbak, jellemzőbbek közül is csak néhányat, ízelítőül.

Jelezni szeretném, hogy amikor javaslatot teszek a versszövegek igazításával kapcsolatban, a szöveg olyan helyeit teszem szóvá, amelyek értelemzavaróak, grammatikai szempontból hibásak, vagy az adott verssor szótagszámhibás. Stilisztikai szempontú igazítási javaslatot egy alkalommal merészelek ajánlani (*Szűz Mária lakozván Názáretben*). Arra is ügyeltem, hogy a javasolt igazítások a szövegahagyomány, a kiadások származásrendje szempontjából azonos ágból származzanak. Ettől csak egy-két esetben tértem el, amikor az értelemzavaró

¹² Rimay János írásai, 281.

¹³ SZELESTEI N. László, *Az Erdődy-énekeskönyv*. ItK 1978. 83–94.

¹⁴ ItK 1976. 714–719.

¹⁵ KŐSZEGHY Péter, *i. m.* 717.

hibás helyet csak a szöveg hagyomány egy másik ágához tartozó szövegből lehet megszüntetni.

Mielőtt a Rimay-versszövegek problémáiról szólnék, önbírálatot is kell gyakorolnom, mert jómagam is közöltem Rimay-verseket; egy válogatást a Magyar Remekírók *Magyar költők, XVII. század c.* kiadványában 1990-ben. Eckhardt kritikai kiadásának szövegeit publikáltam, néhány esetben azonban átvettem Ács Pál igazításából is Tamás Zsuzsa, a Szépirodalmi Kiadó szerkesztőjének jóvoltából, akinél már nyomdába adásra várt Ács Pál Rimay-kiadásának kézírata. Ezért azok a megjegyzések, amelyeket a *Mennyekben lakozó, Nincsen segítségem, Könyörülj énrajtam*, valamint az *Oh, szép drága zálag* kezdetű versek szövegproblémáiról fogok mondani, saját kiadásomra is érvényesek.

*

Előbb néhány egyszerűbb, viszonylag könnyebben igazítható helyet említenék. Kénytelen vagyok néhány „apróságot” is megemlíteni, mert sokszor éppen ezeken az apróságokon múlik a szöveg milyensége.

Kissé érthetetlen, hogy a *Kiben Echótúl veszen feleletet* című versből miért hagyta ki a sajtó alá rendező Echo szavait egy-egy versszak végén. Ács Pál magyarázata: „Az Echo válaszait Balassi ekhós [sic!] versénél a kódex följegyezte, Rimaynál viszont nem, így mi sem pótoljuk ezt a »hiányt«.”¹⁶ A hiány – véleményem szerint – nem idézőjelben hiány, hanem valóságos, mert így nincs értelme az echós versnek, mert nem echós vers. Eckhardt járt el helyesen, amikor Echo szavait is közölte. Nem volt nehéz kitalálni őket.

A vers szövegét csak a *Balassa-kódex* őrizte meg egy-két homályos értelmű sorral. Az egyiket Eckhardt – véleményem szerint –, indokoltan igazította. A második versszak „S éltem meg sem irgalmaz?” sorát javította „S éltemnek sem irgalmaz?”-ra. Ács Pál nem vette át Eckhardt javítását.

Ács Pál kiadásában kissé furcsa az *Ó, kegyelmes Isten* kezdetű vers szövege. A tördelés szokatlan volta nyilván a számítógép tréfája, a szöveg azonban nem. Ács Pál az 1671. évi lőcsei kiadás szövegét adja, holott ez a szövegváltozat talán a legrosszabb. Nyilvánvaló, hogy a második sorban nem a *kezdet*, hanem a *kezedet* volna a helyes. A második versszak negyedik sorában a „Hogy el ne szakadjak, váljak igaz, hív oltalmad mellől” sem jó. A kolozsvári kiadások, de az 1670. évi lőcsei kiadás is jobb szöveget ad: „Hogy el ne szakadjak, váljak igaz, hív oltalmad mellől.” Az utolsó versszak első sorában viszont nem indokolt a múlt idő használata: „Vettem életemet...”, hiszen az egész vers jelen időben beszél. A kolozsvári kiadásokban helyesen, jelen időben olvasható az ige: „Vetem életemet...”. Az utolsó versszak második sora pedig szótagszámhibás Ács Pál kiadásában. A kolozsvári kiadások segítségével könnyen igazítható lett volna: *tartlak*, „tartalak” helyett.

A *Virtus, lelki jószág* kezdetű vers tizenharmadik versszakának 3–4. sora Ács Pál kiadásában:

Egyaránt gondolván, mire köz- s főrend kért,
Gazdagért megvétnem ne hadd az szelíd vért.

¹⁶ Rimay János írásai, 293.

E két sor jelentése érthető ugyan, de valahogy nem egészen logikus. A helyes-jó szöveget a kolozsvári kiadásokban olvashatjuk:

Egyaránt gondolván mire köz- s főrendért,
Gazdagerért megvetnem ne hadd az szegény vért.

A *Hitető Szerencse* kezdetű vers második strófájának első sorában Ács Pál kiadásában a „*Hajtalan kopaszság*” kifejezést nyilván javítani kellett volna a kolozsvári kiadásokból „*Hajatlan kopaszság*”-ra. A hetedik versszak harmadik sora: „Sőt az nem méltókat *öblödben* fogadod” ismét a kolozsvári kiadásokban tűnik jobbnak: „Sőt a nem méltókat *kebledbe* fogadod.”

A *Hogy feledkeztél el* kezdetű ének negyedik versszakában Ács Pál kiadásában: „Az te szent színedtül / *Elesetemet* várja...” olvasható. A *Balassa-kódex*ben és a kolozsvári kiadásokban: „Az te szent színedtül / *Elesésemet* várja.” Az utóbbi szöveg a jó.

Ugyanennek a versnek az ötödik strófájában Ács Pál kiadásában: „Kevély ellenségem / Hamis szava ellen / *Vedd el fogyott igyemet*” szerepel, de kissé ellentmondásos a szöveg. Két jobb megoldás is lehetséges. A kolozsvári kiadásokban: „*Vedd fel* fogyott igyemet”, vagy a *Balassa-kódex*ben: „*Vedd fel igaz* igyemet.”

Érthetetlen a *Kegyves Jehova* kezdetű vers tizenharmadik versszakában a: „Fénlik tenálad *títkos bennünk* volta” sor. A kolozsvári kiadásokban olvashatjuk ismét a jó szöveget: „Fénlik tenálad *títkos bűniünk* volta.”

Az 1665. évi egyetlen, hiányos, töredezett példányban fennmaradt kassai kiadással nem nagyon számolt a kutatás. Joggal, hiszen a kassai kiadás nem tartozik a megbízható szövegforrások közé.¹⁷ Egy vers szövegével kapcsolatban mégis idéznék a kassai kiadásból. A *Bálint nemzetedben* kezdetű vers szövegproblémáit Szentmártoni Szabó Géza jórészt megoldotta. A vers két szavához fűznék megjegyzést. A lőcsei és a kolozsvári kiadásokban így olvasható a második versszak negyedik sora:

„Aki ebben kétes, nyomozzon balhát *hón*.”

Az 1665. évi kassaiban:

„Aki ebben kétes, nyomozzon balhát *són*.”

Nem tudnék egyértelműen állást foglalni a kassai kiadás szövege mellett, bár a „són” jobban illeszkedik hangzásában a megelőző két sorvégi rímhez: „Penészes ón”, „rakás szón”, „balhát són”.

Eckhardt szerint ez a vers: „...Rimay rímtechnikájának ékes példája”.¹⁸ Ráadásul: a kassai kiadás szövege magyarázatra sem szorul.

A második szó a hatodik versszak negyedik sorában olvasható. Ez a strófa minden kiadásban így szerepel:

¹⁷ KÓSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveg hagyomány néhány kérdéséről*. ItK 1985. 83–89.

¹⁸ R/ÖM, 185.

Hibbe városának, hol nyugszol, állása,
Ott vagyon, Krivánnak hol magas havasa,
Vendégfogadóját minden úgy szállhassa,
Szeredet tekintvén, hogy meg is állhassa,
Mondván: Itt fekszik az a Balassa Bálint,
Ki kevés öröm közt nyelt sok keserves kint,

A kassai kiadásban viszont a negyedik sor így hangzik:

Szeredet tekintvén, hogy meg is áldhassa,
Mondván: Itt fekszik az a Balassa Bálint...

Bevallom: én emendálnék a kassai kiadás alapján.

A *Szűz Mária lakozván Názáretben* kezdetű vers szövegproblémáit hosszabban is lehetne ecsetelni, most csak a szöveg két helyét említem. Az egyikkel kapcsolatos megjegyzés stilisztikai jellegű. Eckhardt a *Balassa-kódex*, Ács Pál az 1671. évi lőcsei kiadás szövegét közölte. A 7. versszak a két változatban olyannyira különböző, hogy Eckhardt a jegyzetekben közölte a lőcsei kiadás szövegét is. Ács Pálnak is közölni kellett volna a *Balassa-kódex*-beli változatot. A vers 6. versszakában Mária, már az angyali üdvözlés jelentését megértve, megilletődötten szólal meg. Ács Pál kiadásában így:

Az én lelkem az Urat magasztalja,
Híveihez irgalmasnak is vallja,
Követségét engedelemmel hallja,
És tetszését mindenekben javallja.

A *Balassa-kódex* mintha jobb szöveget adna:

Az én lelkem az Urat magasztalja,
Híveihez irgalmasnak is vallja,
Követségét engedelmesen hallja,
Örvendező lelkemet bú nem falja.

A versszak negyedik sorának a jellegzetes, Rimayra oly jellemző kifejezőmódját – érzésem szerint – a rendezett lőcsei és kolozsvári kiadások jellegtelenné szelídítették:

És tetszését mindenekben javallja.

A Rimay-versnyelvnek itt nyoma sem maradt.

Nem folytatom tovább ezen „apróságok” felsorolását. Néhány bonyolultabb szöveg-hagyományú versről azonban még szólnék.

Több Rimay-vers megbízható-megnyugtató szövegkiadása nem egyszerű feladat. A *Könyörülj énrajtam* kezdetű versé kivált nem. A vers szövege a *Balassa-kódex*-ben, a *Madách–Rimay-kódex*-ekben és minden nyomtatott kiadásban olvasható. Mindegyik szöveg valamiképpen variáns. A *Balassa-kódex*-ben, a *Madách–Rimay-kódex*-ekben, a bécsi és a bártfai kiadásban található szöveg kisebb eltérésekkel ugyan, de azonos forrást követ, a lőcsei és a kolozsvári kiadások szintén azonos forrásra vezethetők vissza. A versnek így két, Rimaytól származó variánsa van.

Eckhardt kritikai kiadásában a Balassa-kódex szövegét, Ács Pál viszont a lőcsei kiadását közölte. Eckhardt jelezte a lőcsei kiadás eltéréseit, indokolatlan versszakismétlését, Ács Pál azonban csak az alapul vett lőcsei kiadás versszakismétlését magyarázta. Sem Eckhardt, sem Ács Pál nem vett tudomást a kolozsvári kiadásokról, pedig nélkülük nehezen képzelhető el az ének megbízható szövegének megállapítása. A lőcsei kiadás a 10. versszakban megismétli a 6. versszakot, kisebb módosítással. Ács Pál szerint: „Ez a versszak kétszer olvasható a szövegben, de mivel a két strófa lényeges variánsokat tartalmaz, nem dönthető el, melyiket szánta Rimay esetleg elhagyásra.” A kétszer közölt strófa eltérései szerintem korántsem olyan jelentősek mint a *Balassa-kódex* és a lőcsei kiadás közöttiek. A duplán közölt versszakban csupán egyetlen szó változott meg: az első sorban a *viseltél*-ből lett *emelél*. Egyébként csak a múlt idő váltott jelen időbe. A *Balassa-kódex* és a lőcsei kiadás szövege között azonban igen jelentős az eltérés.

A *Balassa-kódex* szövege:

Te bölcseségednek *ágára felvittél*
És titkaid *közt is* oktattál, *viseltél*,
De *ím elhajlottnak azokban esmértél*,
És az ítéletben engemet meggyőztél.

Az 1671. évi lőcsei kiadás szövege:

Te bölcseségednek *útain viseltél*,
És titkaid *között* oktattál s *neveltél*,
De *kitévelyedtnek, ím, azokból lettél*,
És az ítéletben engemet meggyőztél.

A 6. versszak első sora a *Balassa-kódex*ben mindenképpen jobb, hiszen az előző strófa 4. sorára rezonál finom ellentéttel:

Első téjjel együtt az bűnt szoptam, nyaltam,
Onnan való magból bűnre így ágaztam.

Te bölcseségednek *ágára felvittél*

Ács Pál kiadásában:

Te bölcseségednek *útain viseltél*,

A nyolcadik versszak is a *Balassa-kódex* változatában tűnik jobbnak:

Ne kéméld én tülem
Irgalmadnak irét,
Szítads ki lelkembül
Azzal genyedt rihét,
Hallhassák mások is
Használatos hírét,
Kikre pokol és bűn
Vonta nyilas íjét.

A lőcsei kiadásban és Ács Pál kiadásában:

Ne kéméld éntőlem irgalmadnak írét,
Szívtasd ki lelkemnek azzal gennyedt rühét,
Hallhassák mások is használható hírét,
Kire pokol és bűn vonta nyilas íjét.

Itt az egyes szám–többes szám nincs egyeztetve, és kissé furcsa a „*Szívtasd*” szó. A kolozsvári kiadások, bár ugyanazt a forrást használják, mint a lőcsei, ezt a strófát mégis helyesen közlik.

A valódi problémát nem az említett és igazítható helyek jelentik, hanem az, hogy a 2., 3., 4. és 9. versszak eltérései esetében nem lehet dönteni egyik vagy másik szövegváltozat javára. Csak a 4. versszakot idézem.

A *Balassa-kódex* szövege:

Sem csak az bőrömré
Vétkem enyve ragadt,
De belől is belem
Mérgétül eldagadt,
Lelkemben nincs oly rész,
Kire rüh nem akadt,
E miatt való búm
Éjjel nappal faggat.

A lőcsei és kolozsvári kiadások szövege:

Nem csak az bőrömré vétkem enyve ragadt,
Belől bélemre is de rút mérge fakadt,
Nincsen oly rész bennem, kire rüh nem akadt,
S ezmiatt való búm éjjel-nappal faggat.

Két egyenrangú variáns. Az nyilvánvaló, hogy egyik változatot sem lehet a másik alapján igazítani. Ha igazítanánk, akkor egy harmadik, nem létező variánst hoznánk létre. Egy újabb kritikai kiadásban a két változat szövegét a 10. versszakig külön-külön, önállóan is közölni kellene.

Már előljáróban említettem: kissé talányos, hogy a sajtó alá rendező miért nem kamatoztatta Szelestei N. László *Az Erdődy-énekeskönyv* c. közleményének Rimay-adalékait. Szelestei cikkében többek között két Rimay-vers (*Nincsen segítségem, Mennyekben lakozó*) korai másolatát, variánsát közölte. Ráadásul a *Nincsen segítségem* kezdetű vers nem csupán egy, az ismert szövegtől igencsak eltérő variáns, de két eddig ismeretlen, új versszakot is tartalmaz.

Eckhardt és Ács Pál egyaránt a lőcsei kiadás szövegét közölte. Ács Pál – helyesen –, Eckhardt igazításait átvette. A lőcsei kiadás szövege azonban még így is kissé ellentmondásos, mert Rimay egyes szám első személyben fordul segítségért Istenhez, de az ének utolsó versszaka – indokolatlanul –, többes számban is beszél. Az *Erdődy-énekeskönyv* variánsa adja az utolsó versszak jó szövegét:

Szent fiad érdeme nekem ezt megnyerje,
Kinek ő szent vére lelke nemes bére,
Mindent megnyér, az miket kér,
Nem vér, de vígan hozzám tér.

További igazítások nem lehetségesek, mert a két szöveg között olyan mértékűek a különbségek mint a *Könyörülj énrajtam* szövegváltozatai esetében. Az újabb kritikai kiadásban csak külön-külön lehetne közölni a két szövegváltozatot. Az eltérések illusztrálására megint csak egy versszakot idézek.

A lőcsei kiadás szövege:

Kísírts, de ne sebhíts, lelkembe ne rémíts,
Vétkekkel ne buríts, de szentséggel újíts,
Áldj, vidámíts, el ne taszíts,
Építs és kedved szerint taníts.

Az *Erdődy-énekeskönyv* szövege:

Késérts, de ne sebhíts, lelkemben ne rémíts,
Sőt, naponként újíts, engem áldj, vidámíts,
El ne taszíts, inkább építs,
És te kedved szerint taníts.

Ugyanazok a szavak, de merőben más elrendezésben. Két egyenrangú variáns. Ezért kissé furcsa a *Rimay János írásaihoz* csatolt pótlásban az *Erdődy-énekeskönyv* szövegváltozatának két új versszaka. A lőcsei változat szövegét nem lehet az *Erdődy-énekeskönyv* szövegéből kiegészíteni. Ez már a harmadik, soha nem létezett variáns esete.

Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy Ács Pál néhány Rimay-vers esetében, ha nem az alapul vett lőcsei kiadás őrizte meg az adott vers teljesebb-terjedelmesebb szövegét, akkor azt más forrásból kiegészítette, csillagok között jelezve a más helyről származó pótlást. A kiegészítések így pontosan érzékelhetők ugyan, az viszont kérdéses marad, hogy az 1671. évi lőcsei kiadás szövegét helyesebb kiegészíteni a *Balassa-kódex*, a bártfai kiadás, vagy Szilvásújfalvi Anderkó Imre debreceni énekeskönyvének szövegéből. Eckhardt a bővítéseket-kiegészítéseket a jegyzetekben közölte. Ács Pál kiadásában is talán helyesebb lett volna a *Tarts meg, Uram, Az jó hitű ember*, az *Oh, Uram Isten*, valamint a *Katonák hadnagya* kezdetű vers szövegét csak a jegyzetekben kiegészíteni. A szöveghagyomány különböző ágainak szövegeiről van szó.

A *Mennyekben lakozó* kezdetű vers *Erdődy-énekeskönyv*-beli szövege is variáns, de csak kisebb eltéréseket mutat. A helyzet egyszerű. Az *Erdődy-énekeskönyv* szövegének segítségével igazítani lehet a 8. versszak szövegén.

A lőcsei kiadás és Ács Pál kiadásának szövege:

Ne szállj pörben velem, illy gyarló szolgálóddal,
Ne kívánj győzködnöd illy romlandó náddal,
Természeted ajánl szent diadalmaddal,
Hozzád tért esdőköt földöd irgalmaddal.

Az Erdődy-énekeskönyv szövege:

Ne szállj pörben velem, illy gyarló szolgáddal,
Nem illik győzködnöd ingó, hajló náddal,
Természeted ajánl szent diadalmaddal,
Hozzád tért esdeklőt földöd irgalmaddal.

Mivel egyesszám első személyben fogalmaz ez a versszak, az Erdődy-énekeskönyv szövege a helyesebb.

Eckhardt a bártfai, Ács Pál a lőcsei kiadás nyomán közölte a *Nem lehet szebb dolog az keresztyénségnél* kezdősorú éneket. A két szöveg között több eltérés érzékelhető, de nem mindenkor lehet eldönteni, hogy melyik kiadás ad jobb szöveget. Olykor egyik sem. Ács Pál kiadásában a 12. versszak harmadik–negyedik sora így olvasható:

Lelki jutalmunkot tőle meríthetjük,
S élő kenyerünknek csak magát hihetjük.

Eckhardtnál:

Lelki italunkot tőle kinyerhetjük,
S élő kenyerünknek csak magát hihetjük.

Egyik változat sem tökéletes. A helyes szöveget a kolozsvári kiadások adják:

Lelki italunkot tőle meríthetjük,
S élő kenyerünknek csak magát hihetjük.

Az utolsó, 14. versszak a lőcsei kiadásban és Ács Páléban így olvasható:

Így az igaz hittel jól kereskedhetünk,
S Istennek kedvével megékesedhetünk,
Áldást azok helyett lelkünknek vehetünk,
S az veszedelmektől megmenekedhetünk.

Az „Áldást azok helyett lelkünknek vehetünk” sor jelentése kissé zavaros, hiszen az *igaz hittel, Istennek kedvével* szembeni áldásról beszél. Ez nonszensz. A kritikus sort a bártfai, majd a kolozsvári kiadások őrizték meg helyesen:

Áldást átok helyett lelkünknek vehetünk...

Igazítani kellett volna.

Ács Pál kiadásába felvett néhány Rimaynak tulajdonítható verset is: így az *Oh, szép, drága zálag*, az *Örök élet adó*, a *Ki sok országoknak fejedelme valál*, valamint az *Ednehány szóm vagyon énnekem tevéled* kezdetű szövegét.

Az *Oh, szép, drága zálag* kezdetű versről Eckhardt érzése szerint olyan meggyőző érveléssel bizonyította Rimay szerzőségét, hogy a hiteles Rimay-versek között volna a helye. Ács Pál szerint is: „Ez a vers ugyan sohasem jelent meg Rimay neve alatt, Eckhardt Sándor mégis nyomós érvekkel tulajdonította Rimay-

nak, s ezt az indoklást a szakirodalom általában elfogadja.¹⁹ Eckhardt érveléséhez, idézetei mellé még számos, csupán Rimayra jellemző, sajátos képzetköréből merítő kifejezést lehetne felsorolni:

Anyám is sérelmét,
Sűrű, büdös szennyét
Burítá rám méhében
...
Az bűnnek szarvai,
Mint fának ágai,
Ím, mint csüggnek lelkekre
...
Rútságtól melegszik,
Bűnöktől hívtözik...

Így csak Rimay írt. A vers – szerintem – mindenképpen Rimay szerzeménye. Persze, ennek a versnek a szövegén is lehetett volna kisebb igazításokat tenni a bécsi kiadás segítségével.

Egy helyet említék a 6. versszakból. Ács Pál kiadásában:

Könnyebíts Christusom,
Támaszd gyarlóságom,
Hogy ne jussak veszélyre.

A bécsi kiadásban:

Könnyebbítsd Christusom,
Ne nézd gyarlóságom,
Hogy ne jussak veszélyre.

A *Ki sok országoknak* kezdetű paszkvillus szövegéhez azonban nem sok köze lehetett Rimaynak. Illésházy embere volt ugyan, az ő politikai nézeteit vallotta, de a paszkvillus-műfajt nem művelte. Ritoókné Szalay Ágnes cikkéből tudjuk, hogy Rimay sajátkezű másolatában fennmaradt egy latin nyelvű paszkvillus-hangnemben írt epitáfium Szuhai István püspökről. Az epitáfium „Bolygó János ismert paszkvillusa latin párjának tűnik...”²⁰ A Szuhai-paszkvillus 1607 októbere előtt keletkezett, Bolygó Jánosé részben 1608-ban, de néhány versszaka minden bizonnyal jóval később. Nagy László a később betoldott versszakok szerzőjének a másoló Szepesi Laczkó Mátét gyanítja.²¹

Ács Pál szerint: „Rimay szerzőségére utalnak költészetének stílussajátságai a szövegben...”²² A verset többször elolvasva sem sikerült egyetlen olyan sort, de még kifejezést sem találok, amely Rimay sajátos stílusára, képzetkincsére vallana, holott már korai verseiben is jelentkeznek a jellegzetes-jellemző stílusjegyek. Azt sem hiszem, hogy Rimay megismételte volna az *En édes Ilonám* kezdetű versének

¹⁹ Rimay János írásai, 309.

²⁰ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Rimaiana*. ItK 1982. 665.

²¹ NAGY László, *Háború és politika Rimay János életében*. ItK 1983. 328.

²² Rimay János írásai, 311.

nevezetes rímeit. A paszkvillus Thurzó Kristófról szóló strófája pedig így hangzik:

Uram, Thurzó Kristóf, micsoda az mise?
Mint mercuriommal megtöltött *szelence*,
Higgyed, hogy keserves leszen az gyümölcse,
Tudod-é, számodra gyúlt föl egy *kemence*.

Ez csak egy Rimayt ismerő versfaragó kölcsönzése lehetett.

Az *Örök élet adó* kezdetű vers Uray Piroska, az *Ednehány szóm vagyom* kezdetű pedig Szentmártoni Szabó Géza érvei alapján került a Rimaynak tulajdonítható énekek közé. Joggal gyanítható, hogy Rimaynak valami köze lehetett e két vershez, bár a szerzőség nem bizonyítható.

Két rövid megjegyzésem volna még a jegyzetekhez.

Az *Ó, ki későn futok* kezdetű versben szerepelnek a következő sorok:

Bolygó, rühes juhkínt, ki pusztára szorult,
Mint havi vér ruha, igazságom olly rút,
Érdememnek rólam az gyapja is elhullt.

Ezekhez a sorokhoz Ács Pál a következő megjegyzést fűzi: „Ezt a ritka bibliai hasonlatot Ecsedi Báthory István is használja *Meditációi*-ban: [...] Ecsedi Báthory István Rimay egykori patrónusa volt, s nem lehetetlen, hogy Rimay olvasta és felhasználta a *Meditáció*-kat. (Keserű Bálint 1958; A. Erdei Klára 1982.)”²³

Nem értem a szakirodalomra való utalást. Nem, mert sem Keserű Bálint, sem Erdei Klára egy árva szóval nem utalt Ecsedi Báthory *Meditációi* és Rimay költészete kapcsolatára. Utóbbi éppen ellenkezőleg, valószínűtlennek tartotta a meditációk inspiráló szerepét bárkivel kapcsolatban is, mert Ecsedi Báthory kéziratát csak a múlt század közepe táján fedezték fel.

Egy kifejezés magyarázatát tenném szóvá végezetül. A *Venus, fajtalan hús* kezdetű vers második sora: „Csipkébül tekert gúzs.” Ács Pál e sor jelentéséről-értelméről a következőket írja: „Ez a nehezen érthető utalás talán arra a hajszálfinom, de eltéphetetlen hálóból készült csapdára utal, amellyel Vulcanus foglyul ejtette feleségét, Venust és Marsot, amint épp megcsalták őt.”²⁴ Az idézett Rimay-sornak mindehhez semmi köze. A „Csipkébül tekert gúzs” az *Én édes Ilonám* kezdetű énekekben szereplő: „Szerelem, micsoda tövisbül szőtt csuda” egyszerű szinonímája. Nem finom csipkéről-hálóról van tehát szó, hanem a csipkebokor tövises ágaiból tekert gúzsról, a „tövisbül szőtt csudáról”. A „csipke” szó jelentését egyébként maga Rimay János pontosan megmondja Rákóczi Györgynek írt levelében: „mint a tövis, a bojtorján és a csipke ragadhat, akadhat...” (Ács Pál kiadásában a 230. oldalon.)²⁵

Ács Pál kiadásának újdonsága a Rimay-versek dallamainak meghatározása és a kották közlése Szentmártoni Szabó Géza hozzáértésének köszönhetően. Szabó

²³ I. m. 296.

²⁴ I. m. 294.

²⁵ A sor többféle értelmezését adja Kovács Sándor Iván, *Rimay Velencében avagy egy rímtoposz diadalmenete – és bukása (?)* c. cikkében, *Hagyomány és ismeretközlés*. Salgótarján, 1988. 40–44. (Discussio-nes Neogradienses 5.)

Géza nem csupán az ad notam jelzéssel fennmaradt Rimay-versek dallamait, kottáit adja meg, de megemlíti azokat a költeményeket is, amelyek versformájuk alapján egy-egy dallammintához kapcsolhatók, bár nincs ad notam jelzésük. Az első dallamhoz, kottához fűzött jegyzetében a következőket írja: „Rimay általában Balassi versformáit használja, s az ő verseinek kezdősorára utal nótajelzéseiben. Ezért ad notam nélküli verseinél formailag azonos Balassi-versek incipitjével utalunk a valószínűsíthető dallamra.”²⁶ A problémát végül is ez jelenti. Rimay ugyanis kitűnően ismerte a Balassi-vers jellegzetességeit, még azt is, hogy „az ő magyar nádsípja és pásztorsípja a zengés csodálatos édességével és a hangok kifejező harmóniájával a többi, aki csak van, valamennyit messze túlhaladva”... stb. Rimay pontosan érzékelte a szövegvers kiképzését a Balassi-versben. Rimay visszatért volna az énekvers-hagyományhoz? Nem hiszem. Istenes énekeinek egy részét, a közösségi érdekűeket feltehetően éneklésre is szánhatta, de költeményeinek jelentősebb hányadáról ezt már nehezen lehet elképzelni. Ezekhez nem is adott ad notam-jelzést.

Valamiféle fordulat, vagy fordulatra-változásra való határozott törekvés a XVI. század hetvenes–nyolcvanas éveiben figyelhető meg az énekvers–szövegvers, a prédikáció–olvasmány kérdését illetően. Bornemisza postilláinak IV. kötetében már így fordul a kötetével ismerkedőhöz: „nem mint prédikációt, hanem mint magában olvashatót, úgy tartsad.”

*

Ennyit szerettem volna a *Rimay János írásai* ürügyén a versszövegek állapotáról mondani, persze kissé egyoldalúan, mert csak a problematikus, megoldásra váró helyeket említettem. Az *Epicédium*, a szerelmes versek, a *Madách–Rimay-kódexek* Rimay-versei csak kevés textológiai kérdést vetnek fel. Az istenes versek szövege azonban korántsem megoldott, nem egészen megnyugtató Ács Pál kiadásában sem. Szerény vizsgálataim, szövegösszevetéseim arról győztek meg, hogy a jövőendő kritikai kiadásnak az istenes versek szövegeit illetően nem a lőcsei, hanem a kolozsvári kiadásokat kell alapszövegnek tekintenie. A kolozsvári kiadások ugyanis nemcsak Balassi, de Rimay verseit is többnyire – de nem minden esetben – jobb állapotban őrizték meg, mint a lőcsei, 1671. évi kiadás.

²⁶ *Rimay János írásai*, 249.